

СТАН ТА ПРИЧИНИ ДИТЯЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В ДОНБАСІ В 1945 – НА ПОЧАТКУ 1950-Х РОКІВ

Рівень життя населення будь-якої держави легко оцінити, якщо звернути увагу на умови, в яких перебувають діти. Розміри соціальної підтримки наймолодшої частини населення – є показником не лише економічного добробуту держави, але й рівня морального здоров'я суспільства. Як ще психологічно несформована особистість, дитина легко потрапляє під вплив та відтворює модель поведінки, яку пропонує оточення. Тому будь-які похибки влади породжують зміни морального обличчя суспільства. Відсутність авторитету держави сприяє збільшенню кількості злочинів як проти державної власності, так і проти приватної. Як наслідок, рівень тяжкості злочинів поступово збільшується. Зростає кількість карних справ. За даними Держкомстату України щорічно за скоєння злочинів в Україні засуджується близько 20 тисяч неповнолітніх, з них 10 % - до позбавлення волі на певний термін. Понад 50 % з них потрапляють до в'язниці за розкрадання та крадіжки, 25 % - за розбій та пограбування, 10 % - за вбивство чи завдання тяжких тілесних ушкоджень [1]. Шкала дитячої злочинності невпинно зростає. Тому, першочерговим завданням керівництва є виховання патріотично налаштованої молоді зі здоровим відчуттям колективізму. А теоретичний і практичний досвід минулого може слугувати помічником у вирішенні проблем сучасності.

Історіографія проблеми досить обмежена. Радянські дослідники розглядали питання щодо умов життя та дозвілля дітей сиріт й бездоглядних дітей переважно з боку надання допомоги їм державою [2] і, на жаль, побіжно торкались умов, в яких перебували безпритульні діти до охоплення державною турботою. Сучасні молоді дослідники торкаються даної проблематики в контексті вивчення загальної історії післявоєнного суспільства [3].

Джерельна база дослідження ґрунтується на матеріалах Державного архіву Донецької області, які представлені переважно справами фонду обласної ради профспілок. Важливу роль в дослідженні відіграли фонди обласного комітету партії та обласного комітету комсомолу м. Сталіно (сучасне м. Донецьк).

Звільнений від німецько-фашистської окупації Донбас потребував відбудови. Проте, окрім відбудови народного господарства першочерговим завданням була відбудова морального боку життя суспільства. Про пріоритет питання нагадували постійні правопорушення: жебракування, пустунство в громадських місцях, спекуляція на вулицях, пограбування, бійки та вбивства. Необхідно зазначити, що вказані злочини здійснювали переважно неповнолітні громадяни. Безперечно, злочинність та правопорушення – це невід'ємні елементи будь-якого суспільства, навіть

дуже розвинутого та цивілізованого. Проте наявність масштабної дитячої злочинності свідчить про вагомі соціальні потрясіння в державі, якими стали Велика Вітчизняна війна та окупація Донбасу. У перші післявоєнні роки рівень злочинності серед неповнолітніх громадян досягав в окремі періоди 8-10 % від загальної кількості вчинених злочинів. За статистикою, в 1945 р. тільки по Сталінській області дітьми було скоєно біля 900 злочинів, серед яких 11 вбивств [4].

Як було зазначено, головною причиною безпритульності і як наслідок підвищення рівня злочинності серед дітей була війна та її наслідки. Разом з тим на підвищення тенденції впливала недостатня турбота держави про умови перебування дітей-сиріт в різноманітних виховних дитячих закладах. Непоодинокі випадки поганого матеріального оснащення приймальників-розподільників, дитячих будинків, ремісничих училищ та шкіл фабрично-заводського навчання. Майже всім дитячим будинкам не вистачало меблів – стільців, столів, ліжок відповідних розмірів. Діти вимушені були спати по декілька осіб на одному ліжку. Так, в одному з приміщень дитячого будинку в селі Благодатне Амвросіївського району розташовувалось вісім ліжок на 40 осіб дітей. Тому вони спали по тричотири дитини на одному ліжку та на підлозі [5]. Бракувало й кухонного посуду та господарського інвентарю [6]. Проте, ці проблеми легко пояснити браком коштів через використання всіх ресурсів держави на відновлення народного господарства та промисловості. Складніше зрозуміти неухажне, а інколи навіть байдуже та жорстоке ставлення до дітей вихователів, вчителів, грубе поводження з ними. Так недостатньо була організована виховна робота в Селидівському дитбудинку, Богатирському дитбудинку Великоновосілківського району та Івано-Пільському Костянтинівського району, де значно збільшилась кількість дітей, які не встигали в навчанні [7]. В Улянівському дитбудинку Красноармійського району систематично не прибиралися житлові приміщення, постільна білизна теж була брудною [8]. Яскравим прикладом бездушного ставлення до дітей є випадок, який мав місце в Сніжнянському дитячому будинку Сталінської області. Хлопчик 5-річного віку з'їв дві шоколадки замість однієї та отримав жорстке покарання у вигляді промивання шлунку та психологічного тиску з боку вихователки громадянки Широкової [9]. Отже, мало місце неухажне ставлення до призначення осіб на посади вчителів та вихователів дитячих закладів. Нерідко призначалися особи, які не мали педагогічної освіти та відповідного досвіду роботи, а інколи зовсім не працювали з дітьми. Такий стан речей, безумовно, мав побічні наслідки – діти здійснювали втечі з виховних закладів. Зареєстровано багато випадків таких втеч, наприклад, за перший квартал 1946 р. із дитячих приймальників-розподільників втекли: з ДПР м. Дебальцеве – шість дітей, м. Слов'янська – сім, м. Микитівки – дві дитини, м. Сталіно – шість [10]. В Андріївському дитбудинку Волноваського району в 1952 р. було три випадки втеч, в

Павлівському Мар'їнського району – шість [11]. Органи міліції постійно звітували про затримання учнів ремісничих училищ та шкіл ФЗН в кінотеатрах, на базарах та інших громадських місцях в час, коли вони повинні були б бути на заняттях. Дітей не затримували через відсутність конкретного факту злочину, але безумовно вони потрапляли в оточення злочинних елементів.

Недостатньо контролювалися й умови перебування дітей під опікою, на патронаті та всиновлених. Частина громадян не справлялась або несумлінно виконувала обов'язки опікунства. Зустрічалися випадки всиновлення заради користі – усиновителі отримували щомісячну пенсію, однак обов'язків щодо дитини не виконували. Так в м. Дружківка громадянка Літвінова В.П. отримувала пенсію на дівчинку в розмірі 235 крб., однак дитина не мала взуття [12]. В с. Гродівка Красноармійського району на цегельно-черепичному заводі було перевірено патронат, де виховувалися 16 підлітків. Житлові приміщення знаходилися в антисанітарному стані, відсутніми були баки для питної води, вмивальників також не було [13]. У багатьох вихованців не було змінної білизни. Однак адміністрація заводу заходів щодо ліквідації недоліків не приймала.

Мали місце й випадки, коли діти через брак виховання з боку батьків здійснювали втечі із дому та вели антисуспільний спосіб життя. Так, Рассоха Віктор Михайлович 1938-го року народження ніде не вчився, систематично тікав від батьків та вів бродячий спосіб життя. Його батько – член КП(б)У, працював на заводі ім. Фрунзе м. Костянтинівки. Родина була матеріально забезпечена, але батько вихованням сина не займався [14].

Таким чином, вкрай незадовільні умови утримання знедолених дітей в дитбудинках, відсутність належної уваги в справі виховання дітей з боку шкіл, батьків та опікунів ставали причиною їх масових втеч. Опиняючись на вулиці, рано чи пізно, діти потрапляли під вплив злочинних елементів, адже необхідність задоволення елементарних фізичних потреб, штовхала дитину на шлях скоєння правопорушень.

Основними видами злочинів, скоєних підлітками, були: крадіжки, пограбування, тілесні ушкодження та вбивства. Проаналізуємо рівень дитячої злочинності в перші післявоєнні роки на основі даних, наведених в таблиці.

Таблиця 1.

Злочинність неповнолітніх в Сталінській області [15]

Характер злочину	1945 рік				1946 рік	
	I кв-л	II кв-л	III кв-л	IV кв-л	I кв-л	квітень
Крадіжки	60	160	115	116	70	23

Пограбування	8	1	9	8	5	7
Тілесні ушкодження	3	4	2	-	7	1
Вбивства	2	1	6	2	1	-

Як видно з таблиці, в другому кварталі 1945 р. відбувся зріст дитячої злочинності, а починаючи з 1946 р. почалося поступове зменшення кількості злочинів. Найрозповсюдженим видом злочину була крадіжка. Однак, необхідно враховувати і те, що таблиця складена на основі офіційних даних. Поза увагою дослідника залишилися незафіксовані або нерозкриті злочини.

Аналізуючи сімейний стан малолітніх злочинців, можна дійти висновку, що злочинність серед дітей була розвинута переважно через бездоглядність. Так, з загальної кількості дітей, притягнутих до карної відповідальності за друге півріччя 1945 р. 46 не мали одного родителя, 69 дітей мали обох батьків і 67 – взагалі не мали батьків. До цього ж висновку приходимо й після вивчення особистостей 20-ти обвинувачених, справи яких були передані до суду в 1946 р. в м. Сталіно. З 20-ти хлопців мали батьків 16, вчився лише один хлопець, а працювало вісім [16].

Отже, через брак уваги до питання виховання дітей з боку батьків та шкіл, багато неповнолітніх залишалися поза системою шкільної освіти, через що мали місце серйозні проступки та карні злочини серед дітей. Тільки по Сталінській області в 1 кварталі 1948 р. учнями було скоєно 554 злочини, що склало 7,2 % від усіх злочинів, скоєних в області. У 1951 р. у Ворошиловградській області учнями було скоєно 157 злочинів, що склало 2,9 % від усіх скоєних злочинів [17]. Наприклад, в с. Красний Лиман Красноармійського району двоє підлітків Ходєєв Сергій та Журавльов Анатолій 1936-го року народження здійснювали озброєнні пограбування та крадіжки [18]. Після їх затримання виявилось, що обидва мали працюючих батьків, проте ніде не навчалися та належного виховання не отримували.

Тяжкий соціально-економічний та морально-психологічний стан післявоєнного суспільства штовхав дитину на злочин поступово. Зазвичай все починалося з пустунства в громадських місцях, жебракування та спекуляції. Лише по Сталінській області в 1951 р. було затримано: за пустунство – 1177 дітей, за порушення правил вуличного руху – 7, за жебракування – 225, за вуличну торгівлю – 302 дитини [19]. Утворилося замкнуте коло – затриманих дітей повертали до виховних закладів або батькам, а через деякий час, вони знов опинялись на вулицях. Навіть ідальню міського комітету партії м. Горлівки обікрали маленькі діти. Злочинцям було по 8-10 років тому їх не судили, а повернули батькам [20]. Батьків притягували до адміністративної відповідальності. Зазвичай це були штрафи або попередження та догани. Проте самі діти часто залишалися поза системою державного покарання, а значить і не відчували провини. В м. Жданове (сучасне м. Маріуполь) група неповнолітніх у

кількості чотирьох чоловік впродовж чотирьох років займалися жебракуванням, а потім почали здійснювати крадіжки. Так, у травні 1952 р. вони обікрали поліклініку та магазин. Органами міліції було зібрано матеріал для направлення їх в дитячу колонію закритого типу, однак через брак путівок діти були повернуті батькам [21].

Разом з тим, багато злочинців діставали справедливого покарання. В 1951 р. по Сталінській області було зареєстровано 434 випадки засудження неповнолітніх дітей, в тому числі: за вбивство – вісім осіб, тілесні ушкодження – 11, зґвалтування – 10, хуліганство – 27, розкрадання державної власності – 107, крадіжку приватної власності – 134 [22].

Соціальна напруженість у містах посилювалась і житловою кризою, що загострилася. Багато родин, живучи в комунальних квартирах, розміщувалися на площі в 6 кв. метрів. На кожного не вистачало стаціонарного спального місця, діти і дорослі на ніч укладалися спати на підлозі. Стосунки чоловіка і жінки відбувалися майже на очах у дітей [23]. Такі умови життя негативно впливали на формування психіки підлітків, провокували відторгнення від родини, агресивність і насильство в поведженні. Так, у 1951 р. серед усіх злочинів, скоєних підлітками, найбільше було випадків зґвалтувань [24]. В м. Горлівка була справа, де сім підлітків зґвалтували одну громадянку. Справа завершилася притягненням чотирьох неповнолітніх до відповідальності – три роки ув'язнення [25].

Таким чином, на підвищення рівня дитячої злочинності в післявоєнні роки впливало чимало факторів, основними з яких були – сирітство, викликане смертю рідних; складний соціально-економічний стан, спричинений масштабною розрухою через військові дії; тяжкий морально-психологічний стан післявоєнного суспільства. Однак, серед головних факторів, що впливали на злочинність неповнолітніх, слід виділити бездоглядність. Більшість злочинів неповнолітніх здійснювалися через залучення дітей, які безцільно проводили час на вулицях, вокзалах, підвалах і інших місцях до злочинних груп. Так, у 1953 р. в результаті оперативно-розшукових заходів у Ворошиловградській області було розкрито 99 (49,5 %) злочинів за участю неповнолітніх, які організовувалися дорослими. Отже, можна виділити прямий зв'язок між правопорушеннями та незайнятстю дітей.

На початку 1952 р. кількість бездоглядних дітей зменшується. Зменшується і кількість затриманих дітей, а саме: по Сталінській області органами міліції за пустунство було затримано 600 дітей, за жебракування – 57, за торгівлю на вулицях – 121 дитину [26]. Отже, порівняно з 1951 р. кількість дітей на вулицях зменшилася вдвічі.

Таким чином, діяльність органів влади, міліції та громадськості по вилученню з вулиць та влаштуванню дітей-сиріт та бездоглядних сприяла зменшенню рівня злочинності серед неповнолітніх. Аналізуючи динаміку дитячої злочинності по роках, наведених в таблиці 2, можна зауважити, що

до 1953 р. проблема якщо не була повністю вирішена, то, принаймі, набула зворотної динаміки.

Таблиця 2

Злочинність неповнолітніх в 1948-1953 рр. [27]

область	1948 рік	1949 рік	1951 рік	1952 рік	1953 рік
Сталінська	20,8 %	16,1 %	9,1 %	11,2 %	6,1 %
Ворошиловградська	14,5 %	7,0 %	8,3 %	11,5 %	6,0 %

Порівняно з 1948 р. дитяча злочинність по Сталінській області в 1953 р. зменшилася більше ніж втричі, а по Ворошиловградській – приблизно в два з половиною рази. Це свідчить не тільки про вдало обрану стратегію державної влади щодо ліквідації дитячих правопорушень, але й про відродження духовних цінностей післявоєнного суспільства, відновлення суспільної рівноваги.

Отже, в перші післявоєнні роки дитяча злочинність набула значних розмірів. Серед головних причин злочинності слід виокремити Велику Вітчизняну війну і як наслідок соціально-економічну кризу та моральну деградацію суспільства, а також значний рівень дитячої бездоглядності, що сприяло поступовому відторгненню дитини від соціального середовища. Саме в перші післявоєнні роки – роки адаптації та відновлення цивілізованого суспільства – рівень дитячої злочинності досягнув свого піку. Правопорушення здійснювали переважно підлітки, але, нерідко серед злочинців опинялися зовсім малі діти. Переважну більшість злочинів підлітки чинили об'єднуючись в групи. Поступово, разом з відновленням морального обличчя суспільства, стабілізувався й рівень дитячої злочинності. Як результат, кількість правопорушень серед неповнолітніх до 1953-го року значно зменшилася.

РЕЗЮМЕ

Касьянова Наталія Миколаївна. Стан та причини дитячої злочинності в Донбасі в 1945 – на початку 1950-х років.

У статті на основі аналізу літератури та архівних матеріалів розглядається проблема дитячої злочинності в Донбасі в перші післявоєнні роки. Автор розкриває причини та стан дитячої злочинності. Надається аналіз кількості правопорушень неповнолітніх та рівня тяжкості злочинів. Розкривається динаміка дитячої злочинності в період з 1945 по 1953 рік.

РЕЗЮМЕ

Касьянова Наталья Николаевна. Положение и причины детской преступности в Донбассе в 1945 – в начале 1950-х годов.

В статье на основе анализа литературы и архивных материалов рассматривается проблема детской преступности в Донбассе в первые послевоенные годы. Автор раскрывает причины и состояние детской преступности. Подается анализ количества правонарушений несовершеннолетних и уровня тяжести преступлений. Раскрывается динамика детской преступности в период с 1945 по 1953 год.

SUMMARY

Kasianova Nataliya. The state and reasons of children's criminality in Donbass in the 1945 – at the beginning of the 1950-th.

The problem of children's criminality in Donbass in the first years after war is analyzed in the article on basis of the literature and archive materials. The author shows the reasons of children's criminality. The analysis of juveniles' number of criminals and the level of grave criminals are given. The author shows the dynamics of children's criminality at the period from 1943 till 1953.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мордань О.О. “Ювенальна юстиція в Україні. Бути чи не бути?”. Творча робота з курсу політології “Концептуальні засади взаємодії політики й управління” / кафедра державної політики та управління політичними процесами; Наук. кер.: Е.А. Афонін, доктор соціологічних наук, професор НАДУ. – Національна академія державного управління при президентіві України. <http://mndc.naiu.kiev.ua/zak>
2. Гриценко Т.Т. Піклування партії та уряду про дітей // УІЖ. – 1945. - № 3. – С. 58-62; Синицин А.М. Забота о безнадзорных и беспризорных детях в СССР в годы Великой Отечественной войны // Вопросы истории. – 1969. - № 6. – С. 20-29; Пилипенко Л. В. Зігріті всенародною любов'ю // Радянська школа. – 1988. - № 6. – С. 85-86; Бегалиев К. Предупреждение безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. – Алма-Ата: Казахстан, 1980. – 264 с.
3. Голиш Л.Г. Особливості роботи спеціальних дитячих установ Донбасу та Харківщини на початковому етапі відбудови (1943-1945 рр.) // Історичні і політологічні дослідження. / Головний ред. П.В. Добров – 2005. - № 1(23). – С. 206-214; Лагоша М. Діяльність міліції України по ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності в післявоєнні роки (1946-1953 рр.) // Схід. - № 7 (57). – вересень-жовтень 2003. – С. 82-85; Герасимова М.С. Девіантні форми поведінки у буденному житті населення Сталінської області в перші післявоєнні роки (1945-1953 рр.) // Історичні і політологічні дослідження./ Головний ред. П.В. Добров – 2002. - № 3 / 4 (11/12). – С. 141-149.

4. Державний архів Донецької області (далі ДАДО), ф. 326, оп. 4, спр. 513, арк. 52.
5. Там само, оп. 2, спр. 1071, арк. 2.
6. Там само, спр. 445, арк. 48.
7. Там само, ф. Р 920, оп. 2, спр. 127, арк. 84.
8. Там само. – арк. 315.
9. Там само, ф. 326, оп. 2, спр. 1076, арк. 52.
10. Там само, ф. 326, оп. 4, спр. 513, арк. 50.
11. Там само, ф. Р 920, оп. 2, спр. 127, арк. 109.
12. Там само. – арк. 112.
13. Там само. – арк. 315.
14. Там само. – арк. 316.
15. Там само, ф. 326, оп. 4, спр. 513, арк. 52.
16. Там само. – арк. 53.
17. Лагоша М. Вказ. прац. – С. 83.
18. ДАДО, ф. Р 920, оп. 2, спр. 127, арк. 315.
19. Там само, арк. 128.
20. Там само, ф. 326, оп. 2, спр. 850, арк. 51.
21. Там само, ф. Р 920, оп. 2, спр. 127, арк. 314.
22. Там само, арк. 120.
23. Лагоша М. Вказ. прац. – С. 83.
24. Там само.
25. ДАДО, ф. 326, оп. 2, спр. 850, арк. 26.
26. Там само, ф. Р 920, оп. 2, спр. 127, арк. 129.
27. Лагоша М. Вказ. прац. – С. 84.

Відомості про автора.

Касьянова Наталія Миколаївна, аспірантка кафедри історії України
Донецького національного університету

Адреса: 83055 м. Донецьк, вул. Рози Люксембург, 8, к. 709.
Телефон: 8 063 650 99 85